

Spółeczność żydowska w Konstancinie- Jeziornie

fot. ze zbiorów MGW; fragment

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Gmina
Konstancin-Jeziorna

Muzeum Getta
Warszawskiego
www.1943.pl

Początki obecności żydowskiej nad Jeziorką

Do początku XIX wieku obecność Żydów na terenach dzisiejszej gminy Konstancin-Jeziorna była marginalna. Obszar ten nie miał charakteru miejskiego ani przemysłowego – dominowały folwarki i majątki ziemskie, a żydowscy przybysze zatrudniali się głównie przy dworach jako arendarze. Brakowało zatem instytucji i organizacji religijnych, a pojedyncze wzmianki wskazują, że lokalna ludność żydowska związana była raczej z Warszawą niż z pobliskim Piasecznem.

Sytuacja zaczęła się zmieniać po reformach administracyjnych Królestwa Polskiego. W 1821 roku utworzono tzw. dozory bożnicze, odpowiadające za sprawy religijne Żydów. Granice tych jednostek administracyjnych pokrywały się z dawnym podziałem powiatowym – rzeka Jeziorka dzieliła obszar na część należącą do kahału w Górze Kalwarii i część podporządkowaną dozorowi bożniczemu w Nadarzynie. Żydzi z Jeziorny i Bielawy byli zatem formalnie przypisani do odległego Nadarzyna, co w praktyce skutkowało sporadycznym odnotowywaniem ich obecności w aktach stanu cywilnego.

W drugiej połowie XIX wieku, po reformie z 1869 roku, doszło do przekształcenia struktur administracyjnych. Piaseczno – które dynamicznie się rozwijało – przejęło funkcję głównego ośrodka żydowskiego dla tej części Mazowsza. Utworzono tu nowy okręg bożniczy, do którego przyłączono m.in. Jeziornę, Wilanów i Mokotów. W Piasecznie powstała synagoga, urząd rabinacki i księgi stanu cywilnego.

Rozwój społeczności i powstanie gminy wyznaniowej

Przełom nastąpił pod koniec XIX wieku, gdy przemysłowiec Edward Natanson odnowił i rozbudował papiernię w Jeziornie. Wiele Żydów wówczas znalazło zatrudnienie i możliwości handlu. Równolegle rozwijały się podwarszawskie letniska – Skolimów, Chylce i Konstancin, gdzie żydowscy przedsiębiorcy otwierali sklepy, warsztaty i pensjonaty. Wzrastająca liczba ludności żydowskiej spowodowała, że dotychczasowy dozór w Piasecznie przestał być wystarczający – zarówno z punktu widzenia administracyjnego, jak i duchowego.

W odpowiedzi na te potrzeby w 1913 roku powołano w Jeziornie samodzielną gminę wyznaniową z własnym rabinem i strukturami religijnymi. Jej obszar obejmował administracyjnie Jeziornę i Wilanów, a więc rozległy teren – od obecnego Konstancina-Jeziorny przez Czerniaków, Siekierki, aż po Ursynów i Pyry. Pierwszym i jedynym rabinem gminy został Jakób (Jehuda, Jankiel) Rozencwajg, urodzony w Rykach w 1887 roku. Był człowiekiem pobożnym i szanowanym przez lokalną społeczność, wcześniej pełnił funkcję zastępcy rabina w Piasecznie.

Funkcje religijne pełniły domy modlitwy urządzone w prywatnych domach, zaś najważniejszym osiągnięciem infrastrukturalnym była budowa nowej mykwy (łaźni rytualnej) – jedynego żydowskiego budynku związanego z kultem w Jeziornie, który przetrwał do czasu okupacji. Cheder działał doraźnie, a inne szkoły żydowskie funkcjonowały czasem na piętrach kamienic. Księgi stanu cywilnego wciąż prowadziło Piaseczno, a urząd rabinacki nie uzyskał pełni niezależności administracyjnej.

Zagłada

W czasie II wojny światowej historia tej społeczności dobiegła końca. W przededniu wybuchu wojny w Jeziornie mieszkało około 655 Żydów. Niemieckie wojska wkroczyły do miejscowości w połowie września 1939 roku. Feiga Rotstein, ocalała żydowska mieszkanka Jeziorny wspominała: „Niemcy zajęli Jeziornę 14–15 września 1939 roku. Początkowo stosunek

Niemców do ludności żydowskiej nie był przykry, ludność więc Jeziorny w liczbie około 300 rodzin żydowskich pozostała na miejscu dawnego zamieszkania i nadal prowadziła normalny, dawny tryb życia". Żydom pozwolono pozostać w swoich domach i funkcjonować w znanym im otoczeniu, choć pod okupacyjnymi restrykcjami. Jednak podobnie jak na terenie innych miejscowości Generalnego Gubernatorstwa, systematycznie wprowadzano tam kolejne rozporządzenia, ingerujące i regulujące codzienne funkcjonowanie. Żydów pozbawiano możliwości sprawowania kultu religijnego, dostępu do koszernej żywności. Odbierano sklepy i przedsiębiorstwa, ograniczano dostęp do zasobów finansowych. W grudniu 1939 r. prowadzono obowiązek noszenia opaski z Gwiazdą Dawida, a dzieciom zakazano uczęszczania do szkół, życie społeczne zaczęło podlegać ścisłej kontroli.

W październiku 1939 roku Jeziorna została włączona do jednostki administracyjnej Kreis Warschau-Land, a w kolejnym roku niemieckie władze powołały Judenrat – Radę Żydowską. W jego skład weszli m.in. Szumacher, Grinstein, Działowski i Freiman. Rada wykonywała polecenia okupanta, organizując m.in. ludzi do przymusowej pracy przy wyrębie lasów. Feiga Rotstein relacjonowała: „Już w 1940 został zorganizowany Judenrat. [...] wykonywał polecenia Gestapo, ale w miarę możliwości szedł na rękę obywatelom Żydom, starał się ułatwić im życie w odróżnieniu od Judenratu m. Otwocka, który uważał za swój obowiązek tylko wykonywanie poleceń Gestapo, nie licząc się wcale z interesami swoich podopiecznych”. Członkowie Rady starali się jednocześnie chronić interesy lokalnej społeczności.

Na przełomie 1940 i 1941 roku Niemcy utworzyli w Jeziornie getto. Choć nie zostało ono ogrodzone, obowiązywał zakaz opuszczania jego granic przez Żydów oraz zakaz wstępu dla ludności nieżydowskiej. Na obszarze wyznaczonym na getto warunki życia szybko uległy pogorszeniu z powodu przeludnienia – do Jeziorny napływali również Żydzi z okolicznych miejscowości. Wspomnienia świadków wskazują, że życie toczyło się w ciągłym napięciu i biedzie. Getto nie funkcjonowało jednak długo.

Kulminacja tragicznych wydarzeń nastąpiła 25 stycznia 1941 roku, kiedy niemiecka policja przeprowadziła akcję deportacyjną, w wyniku której ponad 600 Żydów z Jeziorny – w tym rabin Jakób Rozenwajg – zostało wywiezionych do getta warszawskiego. Nieliczni, którzy otrzymali wiadomość o planowanej deportacji z wyprzedzeniem, m.in. Abram Königstein z rodziną oraz sam rabin, zdążyli wcześniej przedostać się do Warszawy z większym bagażem.

Po przybyciu do getta warszawskiego deportowani trafili do punktu kwarantanny przy ulicy Leszno 109. Panowały tam fatalne warunki. W relacjach świadków opisywano tłok, brak higieny, głód i korupcję. Aby odebrać swoje bagaże lub opuścić ośrodek wcześniej, konieczne były łapówki. Niektóre źródła wskazują, że zarządzający ośrodkiem Helber współpracował z Gestapo.

Większość przesiedlonych Żydów z Jeziorny, podobnie jak setki tysięcy innych więźniów getta, latem 1942 roku wywieziono do obozu zagłady w Treblince. Tam zostali zamordowani.

Pamięć i dziedzictwo

Obecnie po społeczności żydowskiej w Konstancinie-Jeziornie pozostało niewiele materialnych śladów. Mykwa, choć przetrwała, straciła swój pierwotny wygląd. W niektórych willach można jednak odnaleźć elementy architektury zaprojektowanej przez żydowskich twórców czy wybudowanej dla żydowskich właścicieli. Część miasta, znana jako „Argentyna”,

swą nazwę zawdzięcza emigracji Żydów do Ameryki Południowej na przełomie XIX i XX wieku – dziś niewielu o tym pamięta. Od lat historią tej społeczności zajmuje się grupa lokalnych pasjonatów, dokumentując losy Żydów i upamiętniając ich wkład w rozwój regionu. Dzięki ich pracy współcześni mieszkańcy Konstancina-Jeziorny mogą dowiedzieć się, że historia ich miasta to także historia społeczności żydowskiej i ludzi, którzy przez dziesięciolecia współtworzyli to miejsce, a których życie brutalnie zakończyła Zagłada.

Bibliografia:

- Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, sygn. 301, Zbiór relacji Żydów Ocalałych z Zagłady.
- Engelking B., *Życie codzienne Żydów w miasteczkach dystryktu warszawskiego [w:] Prowincja Noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Warszawa 2007, s. 119–222.
- Komosa P., Rawski W., Zyszczyk A., *Sztetl Jeziorna. Dzieje Żydowskiej Społeczności Jeziorna, Skolimowa i Konstancina od XVII wieku do 1941 roku*, Konstancin-Jeziorna 2021.
- Żbikowski A., *Żydowscy przesiedleńcy z dystryktu warszawskiego w getcie warszawskim 1939–1942 (z pogranicza opisu i interpretacji)* [w:] *Prowincja Noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Warszawa 2007, s. 223–270.
- *Jeziorna* [w:] *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945, vol. II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe, part A*, General Editor Geoffrey P. Megargee, Volume Editor Martin Dean, Bloomington and Indianapolis 2012, s. 440–441.
- *Jeziorna* [w:] *The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust*, Yad Vashem 2009, s. 270.

Muzeum Getta Warszawskiego to powstające w Warszawie muzeum historyczne, którego misją jest upowszechnianie wiedzy na temat życia, walki i zagłady społeczności żydowskiej w getcie warszawskim i innych gettach na terenie okupowanej przez Niemców Polski.

Jego przyszłą siedzibą będzie zespół budynków dawnego Szpitala Dziecięcego im. Bersohnów i Baumanów przy ul. Siennej 60 / Śliskiej 51 – miejsca, które w czasie II wojny światowej znajdowało się w granicach getta.

Po zakończeniu prac remontowych i budowlanych powstaną cztery obiekty: dwa historyczne i dwa nowoczesne, połączone podziemną częścią wspólną. Otwarcie muzeum planowane jest na rok 2027. Inwestycja realizowana jest dzięki dofinansowaniu z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.”